

فصلنامه علمی (مقاله علمی-پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال دوم، شماره دوم (پیاپی ۶) تابستان ۱۳۹۸، صص ۳۴۴-۳۵۹

حکم فقهی نسب پدری و مادری فرزند حاصل از لقاح غیر طبیعی

سعید بابایی نوگورانی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۲/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۴/۲۰

چکیده

فقها در برخی موارد، لقاح غیر طبیعی را حرام می‌شمرند؛ اگر فرزندی در این موارد تولید شود؛ فرزند مذکور از راه فعل حرام متولد شده است و این بحث مطرح می‌گردد که فرزند حاصل از نظر نسب پدری و مادری چه حکمی دارد. حکم نسب ولد ناشی از تلقیح مصنوعی، در این مقاله بررسی می‌شود. بررسی تفصیلی جواز یا حرمت تلقیح مصنوعی و اقسام مختلف و متعدد آن و شرح دلایل جواز یا عدم جواز، از موضوع تحقیق حاضر خارج است و در این مقاله فقط حکم نسب پدری و مادری فرزند حاصل از راه تلقیح مصنوعی، مطرح می‌گردد.

مبحث اول: تعریف تلقیح مصنوعی

برخی محققین گفته اند؛ تلقیح مصنوعی آنست که نطفه مرد بدون مقاربت و نزدیکی توسط آلات پزشکی یا هر وسیله دیگر، وارد رحم زن شود.^۱ تعریف مذکور شامل موردی که تخمک زنی درون رحم زن دیگر نهاده شود؛ نمی گردد و از سوی دیگر، انواع جدید تلقیح، مانند رحم استیجاری و اهداء جنین که در پی پیشرفت روز افزون علم مقذور شده است؛ مشمول تعریف فوق نیست مگر آنکه این موارد را مستقل از تلقیح مصنوعی، دانسته و موارد جدید دیگری از انواع تولید مثل، محسوب نماییم؛ در هر حال برخی محققین دیگر در تعریفی عام از تلقیح مصنوعی که شامل همه موارد فوق گردد؛ چنین گفته اند: چنانچه تولید فرزند از هر راه دیگری غیر از آمیزش زن و مرد و تلقیح دو نطفه به صورت طبیعی، حاصل گردد؛ تلقیح مصنوعی تلقی می شود.^۲

نسب پدری فرزند حاصل از لقاح غیر طبیعی

تلقیح مصنوعی در برخی انواع، از نظر فقها حرام بوده و لذا بررسی حکم نسب فرزندان ناشی از این روش، ضروری است. حکم نسب پدری فرزندان متولد از طریق تلقیح مصنوعی، با توجه به فروض مختلف، بدین شرح است:

۱- نسب فرزندان ناشی از نطفه زوجین

تلقیح بین نطفه زوج و زوجه بدون دخالت عامل بیگانه و بدون تحقق فعل حرام، موجب لحوق ولد به پدر بوده و همه فقها جز مرحوم میلانی تلقیح را جایز می شمرند بر این اساس فعل حرامی در این فرض محقق نشده لذا ایرادی در مورد نسب فرزند حاصل وجود ندارد^۳ و بر اساس دلایل متعدد تولید نسل زوجین بدون نزدیکی، مشروع شمرده شده است؛^۴ لذا تحقق وطی و جماع در مشروعیت نسب فرزند، موضوعیت نداشته و در حکم نسب ولد

آثار حقوقی تلقیح مصنوعی انسان، سید علی علوی قزوینی، فصلنامه مفید ش ۳^۱

دروس خارج، محمد جواد فاضل، سال ۱۳۸۴، جلسه ۱۴^۲

همان مدرک^۳

باروریهای پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق، ص ۳۵۲^۴

حاصل، تاثیر گزار نیست^۵ به همین جهت، برخی محققین گفته اند؛ در حکم جواز تلقیح نطفه زوجین و حکم نسب طفل حاصل، ابهامی وجود ندارد^۶ بلکه فقها تصریح نموده و می گویند اگر مرد، نطفه خود را در هر مکان قرار دهد و سپس جذب رحم زوجه شود؛ بدون تردید، فرزند به او ملحق است^۷ و در مورد تلقیح نطفه زوجین، نهی شرعی وارد نشده، لذا صدق عنوان ولد، از نظر عرف، موجب انتساب فرزند، به پدر و مادر و ترتب تمام احکام ولد است.^۸

تمام فقها حتی اگر ادخال تخمک یا نطفه تلقیح شده درون رحم زوجه دوم، حرام شمرده شود؛ فرزند را به پدر ملحق می نمایند زیرا در ایجاد فرزند مذکور نطفه زوجین ترکیب شده است و فقط در مورد محل رشد یا تلقیح بر اساس نظر برخی فقها عامل بیگانه دخالت نموده است^۹

اگر تلقیح بین نطفه زوج و زوجه، بدون دخالت عامل بیگانه محقق شود ولی در انجام مقدمات و مقارنات تلقیح، فعل حرام واقع شود؛ تلقیح بین دو نطفه زوجین، صورت گرفته و در اصل تلقیح، فعل حرام واقع نشده لذا نسب طفل مولود در این فرض، فاقد ایراد است.

نظر مرحوم سید محسن حکیم

بر اساس آنچه گفته شد؛ همه فقها بر تحقق نسب معتبر و تعلق فرزند حاصل از تلقیح نطفه زوجین، به پدر، فتوا داده اند^{۱۰} ولی مرحوم حکیم معتقد است؛ چون ولد از طریق متعارف حاصل نشده و مرد اقدام به وطی ننموده است؛ فرزند، فقط به مادر، ملحق است و به پدر، ملحق نمی گردد^{۱۱} خدشه حکیم به جهت تحقق فعل حرام نیست بلکه به دلیل عدم تحقق وطی از سوی مرد بوده و مطابق مبنای خاص ایشان است

فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص: ۶۲۲^۵

آثار حقوقی تلقیح مصنوعی انسان، سید علی علوی قزوینی، فصلنامه مفید ش ۳^۶

تلقیح مصنوعی مندرج در فقه اهل بیت (فارسی)، محسن حرم پناهی: ج ۹ ص ۱۴۹^۷

همان - سخنی در باره تلقیح، مومن قمی، مجله فقه اهل بیت (فارسی) ج ۴ ص ۴۹^۸

دروس خارج، محمد جواد فاضل، ، سال ۱۳۸۴، جلسه ۱۵- فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص: ۶۲۲^۹

فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص: ۶۲۲^{۱۰}

منهاج الصالحین (سید محسن حکیم) ج ۲ ص ۳۰۰^{۱۱}

۲- امام خمینی^{۱۹}، سید محمد رضا گلپایگانی^{۲۰} و شیخ حسین نوری همدانی^{۲۱} قائل به احتیاط شده و در مسائل ارث، محرمیت و ازدواج، حکم به رعایت احتیاط، کرده‌اند.

۳- اکثر فقها مانند مقام معظم رهبری^{۲۲} و آیات عظام خویی^{۲۳}، وحید خراسانی^{۲۴}، منتظری^{۲۵} و سیستانی^{۲۶}، هر چند تلقیح نطفه دو بیگانه را حرام دانسته‌اند ولی نسب فرزند حاصل را معتبر شمرده و در تمام مسائل حتی ارث، احکام فرزند را بر طفل حاصل، مترتب نموده‌اند.

ج) تلقیح نطفه دو بیگانه با علم و عمد، خارج از رحم واقع شود

برخی فقها مانند آیه الله محمد مومن قمی^{۲۷} و مرحوم محسن حرم پناهی^{۲۸} بین تلقیح درون رحم و تلقیح خارج رحم تفاوت قائل بوده و تلقیح بین نطفه دو بیگانه را در خارج رحم، حرام نمی‌دانند ولی در مبحث قبل اشاره شد که بر اساس نظر بسیاری فقهای دیگر، تلقیح مصنوعی بین دو نطفه بیگانه حتی در خارج از رحم حرام است، لذا مولود حاصل از فروض فوق، هر چند دارای نسب معتبر است ولی طبق نظر اکثر فقها، ناشی از فعل حرام بوده و طبق نظر برخی فقها مانند مومن قمی و حرم پناهی ناشی از فعل حلال است.^{۲۹}

نظر برگزیده

تحریر الوسيلة ج ۲ ص ۶۲۱^{۱۹}

مجمع المسائل ج ۲ ص ۱۷۶^{۲۰}

توضیح المسائل (نوری همدانی) ص ۶۰۸-۶۰۹^{۲۱}

اجوبة الإستفتاءات ۲ / ۷۰-۷۱^{۲۲}

منهاج الصالحین (خوئی) ۱ / ۴۲۷^{۲۳}

توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۷۸۷^{۲۴}

توضیح المسائل (منتظری) / ۴۸۳^{۲۵}

منهاج الصالحین (سیستانی) ۱ / ۴۶۰^{۲۶}

سخنی در باره تلقیح، محمد مومن قمی، فقه اهل بیت (فارسی) ج ۴ ص ۶۰^{۲۷}

149 تلقیح مصنوعی مندرج در فقه اهل بیت (فارسی)، محسن حرم پناهی: ج ۹ ص ۲۸

همان مدرک^{۲۹}

فرزندی که از طریق تلقیح نطفه مرد بیگانه معلوم و مشخص، متکون شده است به مرد صاحب نطفه منتسب است و نسب او نیز مشروع است و حرمت تلقیح، در صدق عناوین نسبی، تاثیر ندارد زیرا:

۱- صدق عناوین نسبی، بر اساس ارتباط تکوینی بین صاحب نطفه و فرزند است و این ارتباط به عنوان ملاک تحقق نسب، در فرزند حاصل از تلقیح، موجود است؛^{۳۱} در نتیجه، کودک حاصل از تلقیح، مشمول موضوع تمام احکام نسب است. معیار در نسب پدری، از نظر عرف، تکون ولد از نطفه است و در تلقیح مصنوعی، هر چند بین افراد بیگانه، این ملاک محقق شده است و نسب فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی در همه فروض و انواع آن معتبر است زیرا عرف حکم به تعلق ولد به صاحب نطفه می کند و عناوین عرفی مفاهیم نسبی، مانند ابوت و بنوت بر ولد حاصل از تلقیح، صادق است لذا احکام مترتب بر عناوین مذکور نیز بر ولد حاصل از تلقیح، مترتب می گردد و حرام بودن فعل تلقیح در برخی صور، دخیل در صدق عرفی یا عدم آن نیست.^{۳۱}

۲- روایات ولد مساحقه دلالت بر الحاق ولد به صاحب نطفه دارد.

عدم وجود این نوع از اولاد در صدر اسلام و دوران ائمه (ع)؛ مضر به صدق عرفی نیست زیرا آنچه در موضوع ادله شرعی اخذ شده، به صورت قضایای خارجی نیست تا به اولاد خارجی آن زمان اختصاص یابد بلکه مفاهیم ماخوذ در موضوعات ادله احکام شرعی، به صورت قضایای حقیقیه، اخذ شده و لذا شامل اولاد ناشی از تلقیح نیز می گردد مثلاً عنوان "ولد" که در ادله وارد شده، به معنای هر موجودی است که در هر زمان، عنوان ولد بر آن صادق گردد (قضیه حقیقیه) و بدیهی است که عنوان ولد، در عصر حاضر بر ولد تلقیح، صادق است هر چند در زمان صدور ادله، این نوع ولد، وجود نداشته است.^{۳۲}

ایراد:

نفی ولد در فرزند زنا، دلیل بر نفی ولد در تلقیح دو نطفه بیگانه است و همان گونه که گفته شد؛ برخی از فقهای امامیه مانند آیات عظام مکارم شیرازی، شعرانی و مظاهری، به نفی نسب فرزند حاصل از تلقیح دو نطفه بیگانه، قائل شده و معتقدند ملاک در نفی ولد زنا، عدم وجود علقه شرعیه بین صاحبان نطفه است و همین ملاک، در مورد فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی بین دو نطفه بیگانه، نیز وجود دارد.

سخنی در باره تلقیح، محمد مومن قمی، مندرج در فقه اهل بیت (فارسی) ج ۴ ص ۷۱ ۲۰

التلقیح، سید محسن خرازی، مندرج در مجله فقه اهل البیت (بالعربیة)، ج ۱۶، ص ۱۲۴^{۳۱}

التلقیح، سید محسن خرازی، مندرج در مجله فقه اهل البیت (بالعربیة)، ج ۱۶، ص ۱۲۶ ۲۲

اولاً: ملاک مذکور در روایات و منابع شرعی بیان نشده لذا ملاک بودن آنچه گفته اند؛ معلوم و قطعی نیست و محتمل است؛ نفس تحقق زنا و وقوع دخول حرام، در حکم به نفی نسب، مداخلیت داشته باشد همان گونه که دخول، موجب وجوب اجرای حد و احکام دیگر نیز، می گردد.^{۳۳} بر این اساس نتیجه می گیریم؛ قیاس فرزند تلقیح مصنوعی بین دو بیگانه، به فرزند ناشی از زنا، باطل است زیرا در تلقیح مصنوعی، زنا محقق نشده است و دلیلی وجود ندارد تا اطلاعات و عمومات ادله دال بر احکام ولد و نسب، جاری نشود.^{۳۴}

ثانیاً: در مورد زنا اختلاف نظر وجود دارد برخی فقهای معاصر بر این باورند که نسب در فرزند ناشی از زنا، نفی نشده بلکه برخی احکام از ولد زنا، منتفی شده استو لذا در ولد زنا، نیز نسب معتبر بوده و دلیلی بر نفی نسب وجود ندارد و حتی بسیاری از فقها علاوه بر نسب عرفی و لغوی؛ نسب شرعی ولد زنا را نیز پذیرفته اند بدین جهت که تفاوتی بین نسب عرفی و شرعی وجود ندارد و حقیقت شرعیه ای در این موضوع ثابت نشده است؛ بر این اساس نسب ولد حاصل از تلقیح نطفه دو بیگانه معتبر است.^{۳۵}

جریان قاعده فراش در موارد تلقیح مصنوعی

در مواردی که نطفه مرد بیگانه، با نطفه زن بیگانه دارای زوج، ترکیب شده است؛ در مورد پدر طفل حاصل، دو احتمال وجود خواهد داشت:

الف) تکون ولد از نطفه زوج و مرد بیگانه، هر دو، محتمل بوده و علم به تکون ولد از نطفه مرد بیگانه، وجود ندارد.

در این احتمال، ولد به استناد قاعده فراش، به صاحب فراش ملحق است و برای الحاق ولد به صاحب نطفه، مجالی وجود ندارد.^{۳۶}

التلقیح، سید محسن خرازی، مجله فقه اهل البیت (بالعربیة)، ج ۱۶، ص ۱۱۶^{۳۳}

همان مدرک^{۳۴}

التلقیح، سید محسن خرازی، مجله فقه اهل البیت (بالعربیة)، ج ۱۶، ص ۱۱۵^{۳۵}

همان^{۳۶}

ب) تکون فرزند از نطفه زوج، منتفی و قطع به عدم آن حاصل شده و خلق ولد از نطفه بیگانه، معلوم است؛ در این صورت، ولد به صاحب نطفه، منتسب می شود زیرا قاعده فراش فقط ناظر به موارد شک و تردید است.

نتیجه نهایی

اولا در بسیاری از موارد تلقیح مصنوعی، فعل حرام محقق نشده و فقها آن را جایز شمرده اند.

ثانیا در مواردی که تلقیح مصنوعی حرام است؛ این حرمت که تکلیفی است؛ سبب ایراد در حکم نسب که وضعی است؛ نمی شود و لذا نسب فاقد ایراد است.

ثالثا ولد ناشی از تلقیح مصنوعی حرام را، در حکم ولد زنا نیست؛ زیرا زنا محقق نشده است.

رابعا : چنانچه ولد ناشی از تلقیح مصنوعی حرام را، در حکم ولد زنا شمرده شود؛ نسب طفل مذکور، معتبر بوده و تمام احکام ولد، جز مواردی مانند ارث که استثناء شده است؛ بر آن مترتب می گردد؛ زیرا بسیاری از فقها، نسب ولد زنا را معتبر شمرده اند.

نسب مادری طفل حاصل از تلقیح مصنوعی

۱- حکم شرعی لحوق در نسب مادری

الف) اگر طفل از تلقیح نطفه زوجین حاصل شود

همه فقها فرزند را به مادر ملحق نموده اند^{۳۷} و حتی مرحوم سید محسن حکیم نیز که این طفل را به پدر ملحق نمی نماید؛ در این فرض؛ لحوق ولد به مادر را پذیرفته است.^{۳۸} در نتیجه تفاوت عمده نسب مادری و نسب پدری در تلقیح نطفه زوجین آنست که نسب مادری را همه فقها پذیرفته اند ولی نسب پدری را فقط مرحوم حکیم به دلیل عدم مقاربت نپذیرفته است

فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ج ۲، ص: ۶۲۲ ۳۷

منهاج الصالحین (سید محسن حکیم) ج ۲ ص ۳۰۰ ۳۸

اگر در تلقیح بین نطفه زوج و زوجه، در برخی مقدمات یا مقارنات تلقیح، مانند لمس یا نظر، فعل حرام واقع شود؛ نسب طفل مولود در این فرض، از نظر شرع، فاقد ایراد است؛ زیرا فعل حرام در این مورد، مانند نزدیکی زوجین در حال احرام، عارضی بوده و نسب طفل را نامشروع نمی سازد.

ب) اگر دو نطفه بیگانه ترکیب و فرزندی حاصل شود

فقها در مورد نسب فرزندی که در نتیجه تلقیح حرام بین نطفه دو بیگانه متولد شود سه نظر ابراز نموده اند:

۱- آیات عظام مظاهری³⁹ شعرانی و مکارم شیرازی⁴⁰ نسب فرزند حاصل را نامشروع شمرده اند.

۲- امام خمینی^{۴۱}، سید محمد رضا گلپایگانی^{۴۲} و شیخ حسین نوری همدانی^{۴۳} در مسائل ارث، محرمیت و ازدواج، حکم به رعایت احتیاط کرده اند.

۳- اکثر فقها مانند مقام معظم رهبری^{۴۴} و آیات عظام خوبی^{۴۵}، وحید خراسانی^{۴۶}، منتظری^{۴۷} و سیستانی^{۴۸}، هر چند تلقیح نطفه دو بیگانه را حرام دانسته اند ولی نسب فرزند حاصل را معتبر شمرده و در تمام مسائل، حتی ارث، احکام فرزند را بر طفل حاصل، مترتب نموده اند.

۲- تعیین مادر فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی

توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۷۸۷³⁹

همان مدرک⁴⁰

تحریر الوسيلة ج ۲ ص ۶۲۱^{۴۱}

مجمع المسائل ج ۲ ص ۱۷۶^{۴۲}

توضیح المسائل (نوری همدانی) ص ۶۰۸ - ۶۰۹^{۴۳}

اجوبة الإستفتاءات ج ۲ ص ۷۰ - ۷۱^{۴۴}

منهاج الصالحین (خوئی) ج ۱ ص ۴۲۷^{۴۵}

توضیح المسائل مراجع، ج ۲، ص ۷۸۷^{۴۶}

توضیح المسائل (منتظری) ص ۴۸۳^{۴۷}

منهاج الصالحین (سیستانی) ج ۱ ص ۴۶۰^{۴۸}

لحوق و انتساب فرزند از نظر شرع، در مبحث اول بررسی گردید ولی در برخی موارد صاحب تخمک و صاحب رحم متعدد بوده و دو زن در تکون فرزند، نقش داشته اند؛ تعیین مادر طفل در این موارد، مورد اختلاف فقها واقع شده و به شرح ذیل بررسی می شود:

الف) ترکیب نطفه زوجین

۱) نطفه زوجین قبل از تلقیح، درون رحم زوجه دوم مرد تزریق گردد و در رحم مذکور ترکیب شود و رشد نماید

۳) نطفه زوجین، ابتدا تلقیح شده سپس نطفه ملقحه، درون رحم زوجه دوم مرد، نهاده شود

۴) نطفه زوجین، ابتدا تلقیح شده سپس نطفه ملقحه، درون رحم زن بیگانه نهاده شود

۴) نطفه زوجین قبل از تلقیح درون رحم زن بیگانه تزریق گردد و در رحم مذکور ترکیب شود

در تمام انواع فوق، تلقیح نطفه زوجین، جایز است ولی نهادن دو نطفه قبل یا بعد از تلقیح درون رحم زن دیگر، مورد اختلاف است؛ حال با توجه به اینکه تامین کننده تخمک و رحم دو زن هستند؛ مادر بودن هر یک از این دو زن، مورد اختلاف است.

ب) ترکیب نطفه دو بیگانه

۵) نطفه دو بیگانه قبل از تلقیح درون رحم زوجه مرد صاحب نطفه، تزریق شده و در رحم ترکیب شده و فرزند متکون گردد.

۶) نطفه دو بیگانه، خارج از رحم، ترکیب شده سپس درون رحم زوجه مرد نهاده شود

۷) نطفه دو بیگانه، قبل از تلقیح، درون زن بیگانه تزریق شده و در رحم ترکیب شده و فرزند متکون گردد

۸) نطفه دو بیگانه، ابتدا ترکیب شده سپس درون رحم زن بیگانه نهاده شود

وجه مشترک تمام انواع هشت گانه فوق آنست که صاحب رحم و صاحب تخمک متعدد بوده و در مورد تعیین مادر، چهار نظر وجود دارد:

نظر اول: صاحب نطفه مادر است

برخی از فقها، فقط صاحب تخمک را مادر طفل می دانند و بر این عقیده اند که ملاک مادر بودن از دیدگاه عرف، همانند ملاک پدر بودن است. امام خمینی (قده) بدین نظر قائل شده و بسیاری از فقهای معاصر نیز نظر او را انتخاب

نموده اند^{۴۹} آیات عظام سید علی خامنه ای، مقام معظم رهبری،^{۵۰} لطف الله صافی گلپایگانی،^{۵۱} سید محسن خرازی^{۵۲} سید کاظم حائری،^{۵۳} سید عبدالاعلی سبزواری (قده)^{۵۴}، سید علی سبزواری^{۵۵} محمد مومن،^{۵۶} شیخ حسن جواهری^{۵۷} و محمد یزدی^{۵۸} نیز به مادر بودن صاحب نطفه قائل هستند و نظر آنان بر این دلیل استوار است که عرف و عقلاء، صاحب نطفه را، مادر تشخیص داده اند.^{۵۹} نویسندگان "موسوعه فقه اسلامی" نیز همین نظر را برگزیده اند^{۶۰}

نظر دوم: صاحب رحم مادر است

صاحب رحم و کسی که فرزند را می زاید؛ بر اساس این نظر، مادر شرعی است. علامه خوئی^{۶۱} این نظر را در فقه امامیه مطرح ساخته و معتقد است حمل طفل، ملاک امومت است لذا هر زنی که فرزند را حمل نماید و سپس آن را بزاید از نظر شرع مادر است.^{۶۲}

موسوعه أحكام الأطفال و أدلتها، ج ۳، ص: ۱۳۲ ۴۹

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ج ۲۳، ص: ۲۰۴ ۵۰
همان مدرک ۵۱

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ج ۱۶، ص: ۱۲۱ ۵۲
الفتاوى المنتخبة ۱: ۲۵۹ ۵۳

مهدب الأحكام (للسبزواری)؛ ج ۲۵، ص: ۲۵۲ ۵۴

الاستنساخ بين التقنیة و التشريع؛ ص: ۱۵۸ ۵۵

کلمات سديده في مسائل جديدة، ص: ۹۸ ۵۶

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)؛ ج ۴۰، ص: ۵۵ ۵۷

مجله فقه اهل بيت عليهم السلام (فارسی)؛ ج ۶-۵، ص: ۱۰۹ ۵۸

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)؛ ج ۳۸، ص: ۴۶ - سید کاظم حائری ۵۹

موسوعه الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب أهل البيت عليهم السلام؛ ج ۱۱، ص: ۳۳ ۶۰

مسائل و ردود ص ۹۹ مسألة ۲۸۴ - صراط النجاة (المحشى للخوئی)؛ ج ۱، ص: ۳۶۲ ۶۱

الاستنساخ بين التقنیة و التشريع ص ۱۴۰ - خرازی مجلة فقه أهل البيت ج ۱۶، ص ۱۲۰ کلمات سديده في مسائل

جديده ص ۹۹ ۶۲

آیات عظام میرزا جواد تبریزی^{۶۳}، سید محمد صدر^{۶۴} محسنی قندهاری^{۶۵} و محسن حرم پناهی^{۶۶}، نیز صاحب رحم را مادر دانسته اند

نظر سوم: تعدد مادر

برخی فقها مانند موسوی اردبیلی^{۶۷} و محمد سند^{۶۸} به تعدد مادر معتقد بوده و طفل مذکور را دارای دو مادر تکوینی می دانند زیرا تامین تخمک و رحم هر کدام سبب اطلاق وصف امومت بر صاحب آن می شود و برخی تامین هر دو را با هم لازم می شمردند لذا طفل مذکور، فاقد مادر خواهد بود.^{۶۹} برخی فقها مانند مکارم شیرازی^{۷۰} به مادر رضاعی بودن زن صاحب رحم نظر داده و برخی محققین نیز^{۷۱} این نظر را پذیرفته اند.

نظر چهارم: نظریه احتیاط

مرحوم آیت الله اراکی این نظر را مطرح نموده اند زیرا به اعتقاد ایشان دلایل تعیین مادر طفلی که دو زن در تکنون او نقش داشته اند؛ ناتمام است و چون موضوع مورد بحث از موارد شبهه محصوره بوده و مادر بودن افراد معین و محدود، محتمل است لذا احتیاط، واجب است.^{۷۲}

صراط النجاة (للتبریزی)؛ ج ۶، ص: ۴۸۳^{۶۳}

ما وراء الفقه، ج ۶، ص: ۱۷^{۶۴}

الفقه و مسائل طبیة؛ ج ۱، ص: ۹۰^{۶۵}

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ج ۲۳، ص: ۲۰۵^{۶۶}

باروری های پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق ص ۳۲۰^{۶۷}

فقه الطب و التضخم النقدي، ص: ۸۷^{۶۸}

باروری های پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق ص ۳۲۰^{۶۹}

الفتاوی الجديدة (لمکارم)، ج ۲، ص: ۴۶۹^{۷۰}

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ج ۱۳، ص: ۱۳۴- موسوعة أحكام الأطفال و أدلتها، ج ۳، ص: ۱۳۳^{۷۱}

مجلة فقه أهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ج ۱۶، ص: ۱۲۱- موسوعة أحكام الأطفال و أدلتها، ج ۳، ص: ۱۳۳^{۷۲}

حقیقت شرعیه در نسب محقق نشده و شارع ملاک و معیار عرف در خصوص تعیین نسب و راه های تحقق آن را تغییر نداده است لذا در مورد تعیین مادر طفل لازم است به عرف مراجعه شود و همان گونه که در مباحث قبل بیان شد؛ عرف صاحب نطفه را مادر می داند و از نظر عرف ملاک تعیین و تشخیص مادر تکون ولد از نطفه است و هر زنی که در تامین نطفه دخیل بوده مادر است لذا نظر اول صحیح می باشد و چون رشد فرزند در رحم مادر سبب نمی شود به مادر گفته شود و زائیدن فرزند نیز ملاک نیست لذا نظر دوم و سوم صحیح نیست. ایراد نظر چهارم آنست که با توجه به حکم عرف مبنی بر مادر بودن صاحب نطفه و عدم ردع آن از نظر شرع و عدم ثبوت حقیقت شرعیه، مادر طفل مشخص بوده و نوبت به احتیاط و اصل عملی نمی رسد

منابع

الف) کتب

انصاری شیرازی قدرت الله و پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار، موسوعه احکام الأطفال و أدلتها، ۴ جلد، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، قم - ایران، اول، ۱۴۲۹ هـ ق

تبریزی جواد بن علی، صراط النجاة، ۷ جلد، دار الصدیقه الشهیده، قم - ایران، اول، ۱۴۲۷ هـ ق

حائری سید کاظم، الفتاوی المتتخبه (مجموعه اجابات فی فقه العبادات و المعاملات)، در یک جلد، قم - ایران، اول، بی نا بی تا

حکیم سید محسن، منهاج الصالحین، ۲ جلد، دار التعارف للمطبوعات، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۱۰ هـ ق

حلی، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، (علامه حلی) تبصره المتعلمین، دفتر انتشارات اسلامی، قم - ایران، اول، ۱۴۱۳ ه ق

خامنه‌ای حسینی، سید علی بن جواد، أجوبة الاستفتاءات، ۲ جلد، الدار الإسلامية، بیروت - لبنان، سوم، ۱۴۲۰ ه ق

- خمینی (امام) سید روح الله، تحرير الوسیلة، ۲ جلد، مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم - ایران، اول، بی تا

- خوبی سید ابو القاسم، منهاج الصالحین، ۲ جلد، نشر مدینه العلم، قم - ایران، ۱۴۱۰ ه ق

- رضا نیا معلم، محمد رضا، باروری های پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۴ ه ش

- سبزواری سید عبد الأعلى، مهذب الأحكام، ۳۰ جلد، مؤسسه المنار - دفتر حضرت آیه الله، قم، چهارم، ۱۴۱۳ ه ق

سبزواری سید عبد الأعلى، جامع الأحكام الشرعیة، در یک جلد، مؤسسه المنار، قم - ایران،

- سبزواری سید علی بن عبد الأعلى، الاستنساخ بین التقنیة و التشريع، در یک جلد، دفتر حضرت آیه الله، قم - ایران، دوم، ۱۴۲۳ ه ق

- سند بحرانی، محمد، فقه الطب و التضخم النقدي، در یک جلد، مؤسسه أم القرى للتحقیق و النشر، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۲۳ ه ق

- سیستانی حسینی، سید علی، منهاج الصالحین، ۳ جلد، دفتر حضرت آیه الله سیستانی، قم، پنجم، ۱۴۱۷ ه ق

- شعرانی ابو الحسن، ترجمه و شرح تبصره المتعلمین فی أحكام الدین، ۲ جلد، منشورات إسلامیة، تهران - ایران، پنجم، ۱۴۱۹ ه ق

صدر سید محمد، ما وراء الفقه، ۱۰ جلد، دار الأضواء للطباعة و النشر و التوزیع، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۲۰ ه ق

- فاضل لنکرانی محمد جواد، تلقیح مصنوعی، مرکز فقهی ائمه اطهار، ۱۳۹۲ ه ش

گلپایگانی سید محمد رضا، مجمع المسائل، ۵ جلد، دار القرآن الکریم، قم - ایران، دوم، ۱۴۰۹ ه ق

محسنی قندهاری، محمد آصف، الفقه و مسائل طبیه، ۲ جلد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم - ایران، اول، ۱۴۲۴ هـ ق

- مجموع نویسندگان، روش‌های نوین تولید مثل انسانی از دیدگاه فقه و حقوق قم - ایران، اول، بی تا
- مرکز فقهی ائمه اطهار، نشست های علمی مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، ناشر؛ مرکز فقهی ائمه اطهار، ۱۳۹۰ هـ ش

- مکارم شیرازی ناصر، الفتاوی الجدیة، ۳ جلد، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب، قم - ایران، دوم، ۱۴۲۷ هـ ق

- منتظری حسین علی، توضیح المسائل، قم - ایران، اول، بی تا

- مومن قمی محمد، کلمات سدیة فی مسائل جدیدة، چاپ اول، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ ق

نوری همدانی توضیح المسائل قم - ایران، اول، ۱۴۲۵ هـ ق

هاشمی شاهرودی، سید محمود و جمعی از پژوهشگران؛ فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، ۳ جلد، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم - ایران، اول، ۱۴۲۶ هـ ق

هاشمی شاهرودی، سید محمود و جمعی از پژوهشگران، موسوعه الفقه الإسلامی طبقا لمذهب أهل البيت علیهم السلام، ۱۱ جلد، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم - ایران، اول، ۱۴۲۳ هـ ق

(ب) فهرست مقالات

اسلامی، حسن، مقاله شبیه سازی انسانی از دیدگاه شیعه، مندرج در فصلنامه فقه، شماره ۴۴

ایزدی فرد، علی اکبر و همکاران؛ مقاله بررسی فقهی وضعیت نسب در شبیه سازی، مندرج در: فصلنامه پژوهش های حقوق تطبیقی ش ۶۷

الاستتنام و الاستنساخ، محمدعلی تسخیری، مجله: مجمع الفقه الاسلامی (جدة)، الدورة العاشرة، العدد العاشر، الجزء الثالث، ۱۴۱۸ق/ ۱۹۹۷م

جمعی از مؤلفان، مجله فقہ اهل البيت عليهم السلام (بالعربية)، ۵۲ جلد، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بيت عليهم السلام، قم - ایران، اول،

جمعی از مؤلفان، مجله فقہ اهل بيت عليهم السلام (فارسی)، ۵۶ جلد، مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بيت عليهم السلام، قم - ایران، اول،

حرم پناهی محسن، مقاله تلقیح مصنوعی، مندرج در مجله فقہ اهل بيت (فارسی): ج ۹ ص ۱۴۹

حسینی، سید شهاب الدین؛ مقاله التلقیح الصناعی بین العلم و الشریعه مندرج در مجله فقہ اهل البيت (بالعربی)، ج ۲۳

خرازی، سید محسن، مقاله التلقیح مندرج در مجله فقہ اهل البيت (عربی) ج ۱۶، ص ۱۲۳

روشن، محمد و حمدالهی عاصف، مقاله: نسب طفل متولد از رحم جایگزین، مندرج در مجله معارف اسلامی و حقوق سال ۹ ش ۲ پائیز ۱۳۸۷

علوی قزوینی سید علی، آثار تلقیح مصنوعی انسان، نامه مفید، سال اول (پاییز) شماره ۳، ۱۳۷۴

فاضل لنکرانی محمد جواد، دروس خارج، جلسه ۱۳ الی ۱۶، سال ۱۳۸۴

مومن قمی، محمد، سخنی در باره تلقیح، مندرج در مجله فقہ اهل بيت (فارسی) ج ۴